

Савенко В. В.

*д.ю.н., професор, професор кафедри
теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного
університету*

ГРОМАДЯНСЬКА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА ПРАВОПОРЯДКУ В ДЕРЖАВІ

Будь яка правова держава являє собою взаємозумовлену і взаємодоповнюючу єдність панування права і правової форми організації політичної влади, в умовах якої визнаються і захищаються права і свободи людини та громадянина. Саме тому першим принципом правового стану держави оголошується безумовне дотримання невіддільних прав і свобод людини, які є «над» будь-яким нормативно-правовим актом держави. У цьому й полягає суть верховенства закону, де право загальнообов'язкове для всіх.

На загал система спеціально-юридичних засобів забезпечення законності в демократичному суспільстві має будуватися на принципах стримувань і противаг для ефективності взаємного контролю. Законність як принцип і як режим здатна реалізовуватися лише тоді, коли існуюча ієрархія гілок влади, функціонуючи в межах відповідної субординації та маючи достатні засоби контролю одна за одною, позбавлена будь-яких зловживань і взаємовпливів, а відтак вибудовує свою діяльність здебільшого базуючись на компромісі й пошуку оптимальних шляхів узгодження інтересів [1, с. 6].

Стимулююча дія права, у цьому сенсі, виражається в юридичному визнанні, забезпеченні і захисті правомірної поведінки громадян та в матеріальному й моральному заохоченні корисних суспільству вчинків [2, с. 236]. Аксіологічний аспект цієї дії полягає в його впливі на переконання особи, на її світоглядні орієнтації та настанови, почуття й емоції. І хоча цінність, що виражається у праві, не здатна підказати юридичну тактику поведінки, вона спроможна вказати на її стратегію.

Одними з найбільш дієвих факторів впливу на механізм правового регулювання в державі є правосвідомість та правова культура її громадян.

Правосвідомість характеризує соціальну практику як частину емпіричної діяльності, в процесі якої формується суб'єктивне ставлення громадян до чинного права та характерних прав і обов'язків, справедливості і несправедливості норм права, сутності і принципів правової організації суспільства, почуттів, настроїв, емоцій, пов'язаних з оцінкою наявного правового режиму [3, с.10]. Формуючись під впливом різних правових чинників, правосвідомість виступає елементом впливу й регулювання на суспільні відносини, що забезпечує людям можливість діяти в межах конкретної правової реальності.

Правова культура демонструє рівень політичної зрілості суспільства: розуміння ним механізмів впливу закону і на свідомість, і на світоглядну картину світу. Правова культура постійно впливає на правосвідомість окремих індивідів. У цьому прояві праворегулятивної функції суспільної правосвідомості здійснюється формування індивідуальної правової культури, утворення стану правової духовності, атмосфери суспільства [4, с. 108]

Отже, будучи категоріями взаємозумовленими та взаємодоповнюючими правосвідомість та правова культура формують цілісну картину правової дійсності відповідно до якої формується законослухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що встановлюють режим правопорядку в країні [4, с. 106].

Безумовною фундаментальною цінністю і бажаною соціальною поведінкою з точки зору правосвідомості та правової культури є поняття «правопорядок».

Смислове поле категорії «правопорядок» у юриспруденції зазвичай розглядається у поєднанні із законністю, і тлумачиться як похідне від законності. Такий підхід, на наш погляд, суттєво деформує розуміння соціальної зумовленості та цінності даної дефініції. Погоджуючись із думкою І. Хомишина, вважаємо, що неадекватне перебільшення значущості законності у співвідношенні «законність і правопорядок» сприяє поширенню етатизму на рівень правових явищ, життєво важливих для суспільства загалом та знижує масштаб значущості правопорядку як соціальної і особистісної правової цінності. Це, своєю чергою, збіднює і сприйняття усієї правової реальності, адже – за межами її досягнення залишаються соціальні підґрунтя, і характеристики правопорядку як соціально-правового феномена, буття якого корелюється на рівні основ усієї соціальної системи регулювання суспільних відносин і забезпечення цілісності соціуму [4, с. 106].

Правопорядок – макрофеноменом правої реальності, що перебуває в тісних корелятах із такими суміжними категоріями як правова дійсність та правовою система. У юридичній науці існує поділ основних теорій походження правопорядку на: класичні, некласичні і постнекласичні теорії. Не вдаючись у їх детальний аналіз, акцентуємо увагу на тому, що концептуалізація ідеї «правовий порядок – цінність» у контексті соціосинергетичної парадигми може розкриватися за такими напрямками: 1) правовий порядок постає перманентною властивістю правового життя, що протистоїть аномічним суспільним станам. Отже, правовий порядок є вагомим у зрізі, цінним настільки, наскільки він дозволяє нівелювати негативний вплив ентропії на соціум; 2) правовий порядок є аксіологічною структурою, позаяк може осмислюватися як система цінностей правового життя. Правовий порядок є цінним настільки, наскільки міцно в ньому зосереджені правові ідеали, цінності і принципи; 3) правовий порядок є цінним настільки, наскільки він відповідає стану правової гармонії; 4) правовий порядок концентрує в собі синергетичні першопочатки. Цінність правового порядку полягає в тому, аби дислокації ентропії й еволюції збігалися з атракторами суспільного розвитку [5, с. 17].

З цього випливає, що правовий порядок є своєрідною конструкцією, у якій складові елементи нижчого рівня де-факто уособлюють та дублюють складові елементи вищої за ієрархією системи – правової системи.

Правовий порядок заведено розглядати як особливий суспільний стан, що існує навіть поза законослухняністю, адже він вміщує не лише приписи та норми права, але й ідеали, цінності і принципи правової сфери, а також і міжперсональні та міжінституційні зв'язки й комунікації того чи іншого суспільства, певного простору й періоду. Окрім цього, поняття правопорядку тісно пов'язане з поняттям порядку соціального – провідного принципу цивілізації, головна вимога якого до власних підсистем, зокрема й до підсистеми порядку правового, є підкорення існуючим нормам і законам, відповідність заданим зразкам. Цивілізаційній системі потрібне регулярне, ритмічно-педантичне відтворення наявного порядку для того, аби успішно виконувати свою репродуктивну роль. Для цього створюється низка соціальних інститутів, які не допускають безладу, підтримують соціальний порядок – система державної влади, правові інститути, політичні організації.

Правопорядок, функціонуючи як синтез правових цінностей і норм права, становить собою синергію всього справедливого. Усе це, звісно, корелює з досягнутими правовими цінностями конкретного суспільства та його історико-просторовими особливостями. Синтез правових цінностей відбувається і на рівні конкретної особи, формуючи в неї зумовлений рівень правосвідомості та правової поведінку (здебільшого формуючи настанову на правомірну поведінку), і на рівні колективів та суспільств.

Правопорядок існує не лише в розрізі цінностей, але й має розвинену зовнішню структуру на рівні норм права. У цьому сенсі він постає у якості правової цінності – неминучого перманентного стану суспільного життя. Саме тому правопорядок можна розглядати не лише як норму-принцип, але й як декларативну норму – норму-мету, до якої намагається сягнути будь-яке суспільство, що перебуває на шляху розбудови правової держави і громадянського суспільства. Його повномасштабне втілення – мета будь-якої правової системи. Відтак, правопорядок являє собою особливу форму порядку, яка, за висловом Н. Панаріної, «ґрунтується на праві, поза яким чи без якого він немислимий. Нормативність правопорядку складається в результаті нормативного впливу права на суспільні відносини, що становлять предмет правового регулювання» [6, с. 16].

Цінність правопорядку зводиться до властивості правової реальності, а разом з тим і до ідеалу, цінності, гарантії та принципу правового життя цієї правової реальності, в якій одвіковична ідея справедливості висувається на перший план. Тож, основними передумовами виникнення антиціннісної правосвідомості, що призводить до неправомірної діяльності людини у державі,

є недоліки взаємодії людини з навколишнім світом, з іншими людьми, а також аномія правових цінностей і на рівні індивідуальної, і на рівні масової свідомості.

Висновок. Як бачимо, на першому місці в сучасному демократичному державно-правовому суспільстві виявляється саме природно-правовий ідеал. Позитивно-правові цінності, якщо під ними розуміти цінність закону, без сумніву, важливі, але цивілізаційний розвиток людства доводить, що дуже часто такі цінності, за умови, що вони претендують на абсолютність, призводять до кризово-катастрофічних станів у суспільстві, і людина, намагаючись вийти з такого стану існування, неодмінно повертається до природно-правового ідеалу, через певні реформи і зміну власної діяльності.

Найскладнішими для сприйняття людиною є реформи у морально значущих сферах суспільного й особистого життя людей. Ці сфери пов'язані із сімейними цінностями, біоетичною нормативною системою, правами людини у сфері біомедичних технологій тощо. Розв'язання нових проблем за допомогою традиційних підходів позитивного права є малопродуктивним, тому сучасне право мусить шукати відповідь на них у тісній співпраці з антропологією, релігією, філософією, медициною тощо, адже сьогодні проблеми права, людини у праві, її поведінки тісно переплелися з питаннями моралі і справедливості, свободи і природно-правової відповідальності людини.

Концентруючи в собі ідеали правової держави та громадянського суспільства за умови законослухняності, правопорядок перетворюється на бінарну основу спрямування правової реальності у згаданому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2002. 20 с.
2. Козенко Ю. О. К вопросу о демаркации механизмов правового влияния и правового регулирования. Проблемы законности. 2011. № 116. С. 233–238.
3. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. Москва: «Высшая школа», 2001. 318 с.
4. Хомишин І. Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 810. С. 105-109.
5. Арабаджи Н. Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 20 с.
6. Панаріна Н. Право як нормативна основа формування правопорядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 22 с.